

Я нічого не боюсь; одних грѣхов я страшусь.
Убій во мнѣ всякій гріх: се – ключ моих всѣх утіх! ¹

(«Пѣснь 3-я»)

Суб'єкт-об'єктна структура «Саду» також великою мірою віддзеркалює особливості христоцентризму Сковороди, для пісень якого, однак, вельми властива поліадресованість на основі сполучення різноприродних реципієнтів. Так, поетико-риторичні звернення до смерті («Пѣснь 1-я»), свого духу («Пѣснь 2-я»), печалі («Пѣснь 3-я»), неба, землі, Йордану, лісів, народів, ангелів («Пѣснь 6-я»), діброви («Пѣснь 12-я») та багато ін. в його поезіях органічно сполучаються з власне молитовною апеляцією до Бога-Отця, святих тощо задля прославлення саме Христа:

Вонми, небо и земля, нинѣ ужаснися!
Море, безднами всѣми согласно двигнися!
И ты, быстротекущій, возвратися, Иордане,
Прійди скоро крестити Христа, Иоанне!

Краснозрачныя лѣса, стези отворите,
Предтечу Иоанна ко Христу пустите.
Земные же языци, купно с нами всѣ ликуйте,
Ангельскія хоры, вси в небѣ торжествуйте!

Снійде спас во Йордан, ста в его глубинѣ,
Се снійде на нь и дух свят в виде голубине.
Сей есть сын мой возлюблены, отец из облак вѣщае,
Сей мессія обновит естетство все ваше.

Освяти струи и нам, змію сотри главу,
Духа твого, Христе, росу даждь и славу,
Да не потопит нас змій. И мы от земна края
Да почити полещем до твоего рая [15].

(«Пѣснь 6-я»)

Таке вільне поєднання різноприродних (містичних і немістичних) експлікованих адресатів у межах одного твору, яке, вважаємо, є

¹ Сковорода Г. Твори: У 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 11. Тут і далі «божественні пісні» Сковороди автор цитуватиме за цим виданням із зазначенням у квадратних дужках номерів сторінок.

реліктом первісного священного ставлення людини до світу, аж ніяк не свідчить про пантеїстичний¹ характер світосприйняття Сковороди. Подібний тип поліадресації властивий і замовлянням, і старозавітним псалмам, і давньоукраїнським народним духовним пісням, вплив яких на творчість Сковороди є безперечним. Використовуючи цю глибоко архаїчну суб'єкт-об'єктну структуру, поет-філософ у схожий спосіб, але з суто християнських позицій закликає весь оточуючий світ – і видимий, і невидимий – брати посильну участь у прославленні Бога. Натомість, усе, що цьому може завадити, поет-суб'єкт рішуче гонить геть, послуговуючись при цьому кумулятивною композицією та інтонаціями народних замовлянь:

Ах, ты печаль, прочь отсель! Не безобразь красных сел.
Бѣжи себѣ в болота, в подземные ворота!

Біжи себѣ проч во ад! Не для тебе рай и сад.
Душа моя прцвѣла и радостей навела [11].

(«Пѣснь3-я»)

Щодо людини, то її внеском у прославлення Творця є насамперед усвідомлення власної гріховності перед лицем Божої досконалості і, як наслідок, – щире прагнення подолання цієї трагічної духовної дистанції, спричиненої гріхопадінням перших людей. Подив і преклоніння перед особистістю Христа Спасителя – «нового Адама», який подолав смерть, що стала можливою внаслідок помилки першого Адама, та приніс людям воскресіння й життя, зумовили відповідний пафос молитовного звертання ліричного суб'єкта «Саду» безпосередньо до Ісуса Христа:

Христе жизнь моя, умерый за мя!
Должен был тебѣ начатки
Лѣт моих, даю остатки.
Сотри сердца камень, зажжи в нем твой пламень;
Да смерть страстям и злым сластям,
Живу тебѣ, мой свѣт [7].

(«Пѣснь 1-я»)

¹ Філософію Сковороди розуміють по-різному. Так, наприклад, В. Войнич, вважаючи, що Сковорода ототожнює і розчиняє Бога в природі, визначає його філософію як пантеїзм. Див., приміром: *Войнич В.Е. Григорий Сковорода // Григорий Саввич Сковорода. Сочинения. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 11-12.*

Сраспни мое ты тѣло, спригвозди на крест;
Пусть буду звнѣ не цѣлой, дабы внутрь воскрес,
Пусть внѣшний мой изсхнет,
Да новый внутрь цвѣтет; се смерть животна.

О новый мой Адаме! О краснѣйшій сын!
О всегосвѣтный сраме! О буйства Афин!
Под буйством твоим свѣт,
Под смертью – жизнь без лѣт. Коль темный закров! [16]
(«Пѣснь 7-я»)

Як бачимо, вдячність ліричного героя Спасителю полягає в тому, аби певною мірою уподібнити своє життя життєвому шляху Боголюдини: розіп'яти свої гріхи на тому хресті, що став і знаряддям ганебної муки, і знаряддям спасіння світу Ісусом Христом, а отже – знаком спокутування, майбутнього воскресіння для всіх християн. Відомо, що самопізнання – одне з ключових понять філософського вчення Сковороди, що оформилося пізніше за його поетичні твори. Утім, пісні-молитви «Саду», зокрема наведені фрагменти, засвідчують, що Сковорода-поет також робить це питання пріоритетним. За поетом-філософом, пізнання себе – це подвиг, що веде до виявлення «внутрішньої», «сердечної», а отже – обожненої людини, яка, з'ясувавши своє істинне призначення, духовно змінюється, палко бажаючи з'єднання з Богом. Невипадково слово «серце», яке загалом зринає у сквородинських творах 1146 разів¹, з'являється у першій же пісні «Саду», задаючи вектор сприйняття решти віршів циклу в зазначеній семантиці, себто – як шлях людини до усвідомлення своєї суті, а отже, невпинного наближення до Бога:

А как от грѣхов воскресну, как одѣну плоть небесну,
Ты в мнѣ, я в тебѣ вселюся,
Сладости той насыщуся,
С тобою в бесѣдѣ, с тобою в совѣтѣ,
Как дня заход, как утра всход.
О, се златых вѣк лѣт! [8]
(«Пѣснь 1-я»)

¹ Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. – К.: Факт, 2007. – С. 39.

Дуже показово, що мотиви «серця», «внутрішньої людини» виявляють зв'язок антропології Сковороди з традицією середньовічної вітчизняної думки, зокрема, з релігійним вченням ісихастів, які, вважаючи Бога випробувачем сердець, а не слів, у духовному відношенні на перший план висували «внутрішнє роблення», а саме – «внутрішню молитву», «тверезіння»¹ й очищення серця. Розуміючи процес самопізнання людини як бесіду з Всевишнім, як таємну молитву-крик, Сковорода визнає її єдиною, найприємнішою «жертвою Богів».

Так, у своєму трактаті «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» (1767) філософ пише: «Не можна знайти поза собою. Істинне щастя всередині нас. Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце-то є *молитва*, тобто розпалювання думок твоїх до цього. Цей *крик твій, крик таємний*, він лиш входить у вуха Господа Саваофа і, як благо пахучий жертвенний дим, що виник у блаженній Аравії, підіймається й насолоджує нюх Божий»² (курсив наш. – І.Д.). Тож і серце, що пізнало себе під час творення молитви, за Сковородою, – єдина найкраща жертва Богу. Порівнюючи таке серце з голубкою («Цей голуб викликає собі з Ноевого ковчега, з Біблії, чистий – чисту голубку! Ось наречена! Ось найприємніша і єдина жертва Богу!»³), поет-філософ актуалізує полісемантизм цього біблійного образу, з-поміж значень якого – і спокутна жертва, яку приносили, коли бідність не дозволяла принести ягня; і голуб миру, що повернувся на ковчег під кінець потопу з оливковою гілкою в дзьобі – знак того, що води відступили, а Божий гнів вгамувався; і символ Духа Божого, і, нарешті, уособлення людської душі⁴. Сказане пояснює високу насиченість «Саду божественних п'єсней» молитовними інтонаціями, оскільки свідчить про те, що віршована молитва є винятково органічною формою лірико-поетичного мислення і для самого поета-філософа.

Таким чином, елегійно-панегіричний струмись, притаманний усім молитовним пісням «Саду», впливає з поєднання в них двох головних авторських інтенцій – печалі щодо морально-духовної недосконалості людини через гріхопадіння прабатьків, з одного боку, та прагнення оспівувати Божу мудрість і жертвність «нового Адама»,

¹ У християнській літературі «тверезіння» є синонімом покаяння.

² Сковорода Г.С. Твори: У 2 т. – Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. – К.: АТ «Оберег», 1994. – С. 217.

³ Там само. – С. 196.

⁴ Святе Письмо в європейській культурі: Біблійний словник. – К.: Дух і літера, 2004. – С. 61.

який через спокутну смерть всиновив людину Богові, вирвавши її з гріха й смерті, – з іншого.

Елегійним настроєм пронизана і єдина в усьому циклі рольова поезія – «Пѣснь 29-я», побудована як молитовна рефлексія апостола Петра, котрий звертається до Спасителя з проханням про порятунок. В основу молитовно-комунікативної ситуації покладено євангельський сюжет про втихомирення Ісусом Христом бурі на морі (Мт.8:22-27), що поет-філософ інтерпретує, подаючи крізь призму Петрових душевних переживань. Стилізоване під мову біблійного персонажа, мовлення рольового героя під пером Сковороди набуває живого драматизму, експресії та морально-духовної перспективи суто молитовного характеру.

О пристанище безбѣдно,
Тихо, сладко, безнавѣтно!
О Маріин сыне!
Ты буди едине
Кораблю моему брегом.

Ты в кораблѣ моем спиши,
Востани! Мой плач услыши!
Ах, запрети морю,
Дажь помощь мнѣ скору!
Ах, востани, моя славо!

Избави мя от напасти,
Смири в душе тлѣнны страсти;
Се дух мой терзают,
Жизнь огорчевают.
Спаси мя, Петра, молюся! [54-55]

Отже, рольовому героєві Сковороди, котрий опинився на межі між життям і смертю, під час палкого моління відкрилося, що біда, яка з ним трапилася, є наслідком недосконалості його душі, підвладної різноманітним тілесним пристрастям, які перешкоджають істинному розвитку душі. При цьому, як це нерідко буває у Сковороди, деякі його образи набувають такої кількості асоціацій, що стають смисловим осереддям твору. Так, в інтерпретації Сковороди образ човна («корабля»), де знаходилися апостоли, зокрема Петро та сплячий Христос, перетворюється на символ людської душі, яка легко

може загинути в морі пристрастей і життєвих спокус, якщо не згадає про найтвердішу духовну опору в особі Сина Божого.

Назагал віршовано-поетична молитва Сковороди, з властивою їй різноприродною, багатовекторною адресацією (природа, людина, Бог), прагненням духовної досконалості (єднання з Богом), орієнтацією на Біблію, у первісному образному вигляді містить усі основні принципи його філософського вчення, котре, як відомо¹, виходить з ідеї трьох «світів»: макрокосму (або Всесвіту), мікркосму (або людини) та третьої, «символічної» реальності, котра зв'язує великий і малий світи, ідеально їх у собі віддзеркалюючи (найбільш досконалий зразок – Біблія). Віршована молитва Сковороди оприявнює надзвичайну увагу поета-філософа до сокровенної, «внутрішньої людини», що впливає з ідеї самопізнання як акту, завдяки якому людина розкриває істинний зміст світобудови, виявляючи співмірність та метафізичну спорідненість макро- і мікркосму, а відтак – своє істинне місце й призначення у світі. Наостанок зауважимо, що творчість самого Сковороди, яка справила величезний вплив на нову українську літературу, зокрема молитовну поезію, є значним внеском митця у створення третього, за його вченням, світу – «символічного».

¹ Див. про це: *Эрн В.Ф.* Очерк теоретической философии Г.С. Сковороды // Вопросы философии и психологии, 1911. – Т. 110. – № 5. – С. 531-680; *Він самий.* Г.С. Сковорода: жизнь и учение. – М.: Путь, 1912. – 343 с.; *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 221 с.; *Лоциц Ю.М.* Сковорода. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 167-203 тощо.